

‘หินตั้ง’ ศาสตราจารย์ เมืองอุททอง
ไม่ใช้เจดีย์ในศาสนาพุทธ

สง'ศาสนาผี เมืองอู่ทอง สัพพรรณ
ไม่ใช้เจดีย์ในศาสนาพุทธ

‘หินตั้ง’ ศาสนาผี เมืองอุ ไม่ใช่เจดีย์ในศาสนา

สุวรรณภูมิ
ในอาเซียน

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ

อดีตอาจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เมืองอุทอง จ.สุพรรณบุรี โดยทั่วไปแล้ว มักจะเข้าใจกันว่าเป็นเมือง
ในวัฒนธรรมแบบทวารวดี ยุคหลัง พ.ศ.1000 ลงมา

แต่อันที่จริงแล้วเมืองโบราณแห่งนี้มีหลักฐานเก่าแก่ไปถึงยุค
สุวรรณภูมิ คือสมัยที่มีการติดต่อกับภูมิภาคอื่นๆ ของโลกภายนอก
อุษาคเนย์ โดยเฉพาะจากการค้าโลกข้ามสมุทร แต่ยังไม่ยอมรับนับถือ
ในศาสนาพุทธ-พราหมณ์ จากขมพูทวีป ยุคสมัยนี้ตรงกับช่วงราว
พ.ศ.500-1000 โดยประมาณ

หลังเมืองอุทอง มีเทือกเขารางกะปิต วางตัวอยู่ทางทิศตะวันตก
ของเมือง เทือกเขาแห่งนี้ประกอบด้วย เขาพระ เขาพุดนางาค เขา
ท่าเทียม เขารางกะปิต และเขาถ้ำเสือ (หรือเขาคอก) เรียงตัวกันจาก
ทิศเหนือไปทางทิศใต้ตามลำดับ

ข้างบนเขาขนาดไม่สูงนักเหล่านี้พบแหล่งโบราณสถานจำนวนมาก
ทั้งที่เป็นเจดีย์สมัยทวารวดี และอุยยา รวมไปถึงสิ่งปลูกสร้างในยุค
รัตนโกสินทร์ ที่น่าสนใจคือสิ่งปลูกสร้างก่อหิน ที่พบกระจายตัวอยู่เต็ม
พื้นที่ของเทือกเขาแห่งนี้ไม่น้อยกว่า 38 จุด และยังมีการค้นพบกระจาย
ตัวออกไปในเขื่อนอื่นๆ ใกล้เมืองอุทอง เช่น เขาดีสลัก เขาไข่เต่า เป็นต้น

สิ่งปลูกสร้างก่อหินเหล่านี้ สร้างขึ้นในวัฒนธรรม “หินตั้ง” เป็น
ศาสนสถานหิน ตามความเชื่อในศาสนาผีของสุวรรณภูมิ ในเบื้องต้น
สันนิษฐานว่าเป็นสิ่งปลูกสร้างเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ และเกี่ยวข้องกับ
คติความอุดมสมบูรณ์

“หินตั้ง” คืออะไร?

วัฒนธรรมที่มีการนับถือหิน และมีการจัดการกับหินด้วยกรรมวิธี
ที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อของแต่ละกลุ่ม พบกระจายอยู่ทั่วทั้ง
โลก นักโบราณคดีเรียกวัฒนธรรมเหล่านี้ด้วยคำรวมๆ สองคำว่า
“megolith” ที่มักแปลกันว่า “หินใหญ่” และ “standing stone” ที่มัก
แปลกันว่า “หินตั้ง”

ในโลกของภาษาอังกฤษคำสองคำนี้มักใช้สลับกันได้ไปมา เพราะ
วัสดุที่นำมาใช้คือ “หิน” มักมีขนาด “ใหญ่” ไม่ว่าจะนำมาทำจับ “ตั้ง”
ตรงเป็นมุมฉากกับพื้นโลก หรือจับ “ตั้ง” วางนอนขนานกับพื้นโลกก็ตาม

(บน) หินตั้งประเภทเนินหินที่เขาไข่เต่า ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 21 เมตร เจดีย์ด้านบนก่อขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 25...
วัฒนธรรมทวารวดีที่มีการสร้างเจดีย์ทับไว้อยู่บนหินตั้งประเภทนี้ หินตั้งที่เขาไข่เต่า นับเป็นหินตั้งประเภทเนินหินที่
ในขณะนี้ (ล่าง) หินตั้งประเภทเนินหินที่มีชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่งในโลกที่เมืองฮิปส์ทาวน์ (Heapstown) ในไอร์แลนด์

นอกจากนี้ในภาษาบาฮาซา อินโดนีเซีย เรียกหินเหล่านี้ว่า “batu” หินขนาดใหญ่ เหมือนเป็นขอบเขต

“หินตั้ง”คืออะไร?

วัฒนธรรมที่มีการนับถือหิน และมีการจัดการกับหินด้วยกรรมวิธีที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อของแต่ละกลุ่ม พบกระจายอยู่ทั่วทั้งโลก นักโบราณคดีเรียกวัฒนธรรมเหล่านี้ด้วยคำรวมๆ สองคำว่า “megolith” ที่มักแปลกันว่า “หินใหญ่” และ “standing stone” ที่มักแปลกันว่า “หินตั้ง”

ในโลกของภาษาอังกฤษคำสองคำนี้มักใช้สลับกันได้ไปมา เพราะวัสดุที่นำมาใช้คือ “หิน” มักมีขนาด “ใหญ่” ไม่ว่าจะนำมาถมจ๊ับ “ตั้ง” ตรงเป็นมุมฉากกับพื้นโลก หรือจับ “ตั้ง” วางนอนขนานกับพื้นโลกก็ตามที แต่สิ่งปลูกสร้างในวัฒนธรรมหินตั้งบางชนิด อาจจะก่อขึ้นจากหินขนาดไม่ใหญ่นัก รวมไปถึงมีการใช้หินก้อนขนาดเล็กหลายๆ มาปูเป็นพื้นเพื่อสร้างเป็นลานประกอบพิธีกรรมก็ได้ คำว่า “หินใหญ่” จึงอาจทำให้เกิดความสับสนได้ในบางครั้ง

เอกสารจำพวกตำนานเก่าของไทยอย่าง พระราชพงศาวดารเหนือ ซึ่งชำระขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 เล่าถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของวัฒนธรรมสุโขทัย และปริณทลโดยรอบ ไม่ใช่ภาคเหนือของประเทศไทยตามความหมายปัจจุบัน มีคำว่า “หินตั้ง” อยู่ในเรื่องพระยาแกรก ตอนมหาเถรไถ่ลอย (ไหล่ลอย) แจกพระบรมสารีริกธาตุไปยังพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ในสุโขทัย หนึ่งในนั้นคือที่ “เขาหินตั้ง”

หลักฐานสำคัญอีกอย่างอยู่ในภาษาของพวกลัวะที่เชียงใหม่ ซึ่งจะเรียกหินตั้งว่า “หินแมน” โดยคำว่า “แมน” แปลว่า “ตั้ง” ร่องรอยมีอยู่ในโองการแข่งน้ำ ดังความที่ว่า “ผิวดง ผีหมื่นถ้ำ ล้าหมื่นผา มาหน่น้ำหนบก ตกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ” ซึ่งจะเห็นได้ว่า ในแดนที่ฟ้าตั้งฟ้าต่อนั้น บรรดาผีที่มาแต่หน่น้ำหนบกสามารถเข้ามาสู่ขอบ (“ชอก”) ยังมีความหมายตกทอดในภาษาอีสานแปลว่า “ขอบ”) ฟ้าแมนหรือฟ้าตั้งได้ ซึ่งก็จะต้องผ่านอะไรที่เรียกว่า “หินแมน” หรือ “หินตั้ง” ที่ทำหน้าที่เชื่อมชอกฟ้าแมนนี้เอง

(บน) หินตั้งประเภทเนินหินที่เขาไซเต่า ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 21 เมตร เจดีย์ด้านบนก่อขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ วัฒนธรรมทวารวดีที่มีการสร้างเจดีย์ทับไว้อยู่บนหินตั้งประเภทนี้ หินตั้งที่เขาไซเต่า นับเป็นหินตั้งประเภทเนินหินในขณะนี้ (ล่าง) หินตั้งประเภทเนินหินที่มีชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่งในโลกที่เมืองฮีปส์ทาวน์ (Heapstown) ในไอร์แลนด์

นอกจากนี้ในภาษาบาฮาซา อินโดนีเซีย เรียกหินเหล่านี้ว่า “batu berdir” ซึ่งแปลเป็นไทยได้ว่า “หินยืน” อีกด้วย

คำว่า “หินตั้ง” จึงเป็นคำเก่าแก่คำหนึ่งของผู้คนในอุษาคเนย์ ทั้งภาคพื้นแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะ ที่ใช้เรียกสิ่งปลูกสร้างก่อหิน สร้างขึ้นในความเชื่อพื้นเมืองโบราณ

คำคำนี้ยังสอดคล้องกับคำในภาษาอังกฤษที่ใช้เรียกกลุ่มสิ่งปลูกสร้างก่อหิน ตามคติความเชื่อ หรือความหมายบางอย่างที่รับรู้กันอย่างเป็นสากลด้วย

หินตั้งที่เมืองอุททอง

บนเทือกเขาที่รายล้อมอยู่รอบเมืองอุททอง มีการสำรวจพบหินตั้งอย่างน้อย 3 รูปแบบ มีทั้งหินตั้งประเภทที่จะพัฒนาไปเป็นไบเซมา (menhir) มักจะเป็นแผ่นหินรูปทรงไม่แน่นอน แต่มีสันฐานคล้ายใบดาบ พบทั้งที่ตั้งอยู่เดี่ยวๆ อยู่กลางลานหิน ทำหน้าที่คล้ายเสาหลักบ้าน หรือเสานาม และทั้งที่พบตั้งอยู่เป็นกลุ่ม (alignments) และ ศาสนสถานในวัฒนธรรมหินตั้ง ประเภทที่เป็นลานพิธีกรรมที่โรยด้วยหินขนาดเล็ก (micro megalith) ที่สร้างขึ้นบนยอดเนินหรือยอดเขา โดยการนำแผ่นหินรูปทรงคล้ายวงกลมขนาดใหญ่มาวางไว้ที่จุดศูนย์กลางของเนิน แล้วโรยหินขนาดเล็กไว้โดยรอบ ชายขอบของเนินทั้งหมดถูกกรุไว้ด้วยก้อน

หินขนาดใหญ่ เหมือนเป็นขอบเขต

แต่สิ่งปลูกสร้างในวัฒนธรรม

อุททอง (38 แหล่ง) คือ แบบที่

“cairns” ซึ่งศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี

เคยบัญญัติศัพท์เอาไว้ว่า “เนินหิน

หินตั้งประเภทนี้สร้างขึ้นบนผิ

สูงขึ้นไปในรูปทรงคล้ายผลส้มผ่า

คือ แบบที่มีแผ่นหินแบนรูปคล้าย

ของหินตั้ง กับแบบที่ไม่มีแผ่นหิน

แผ่นหินแบนรูปคล้ายวงกลมปิดที่

ถูกทำลายไปเพราะการลักลอบขุด

นอกจากที่เมืองอุททองแล้ว ยัง

เรียกว่า เนินหิน ในแหล่งโบราณ

แหล่งหินตั้งที่ม่อนมะแอ้ง อ.แจ้ห่ม

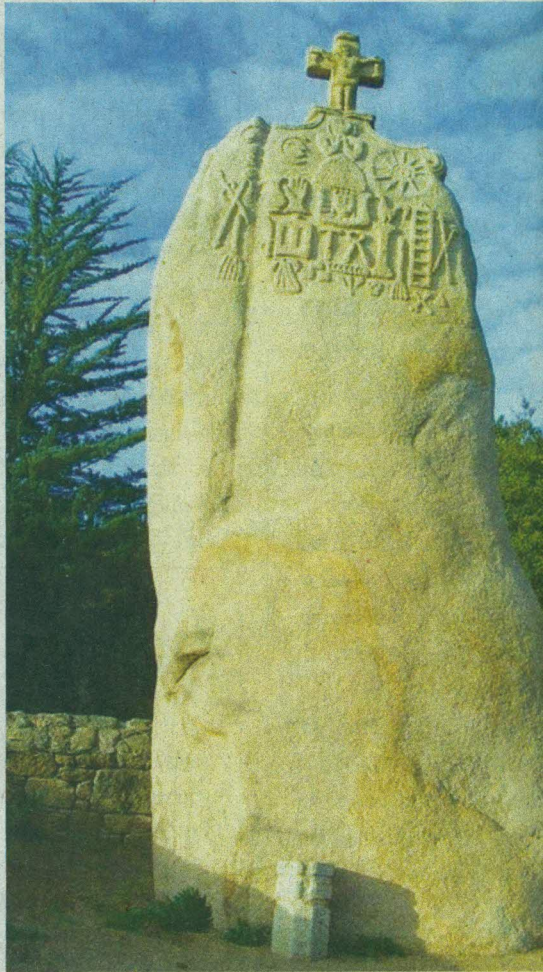
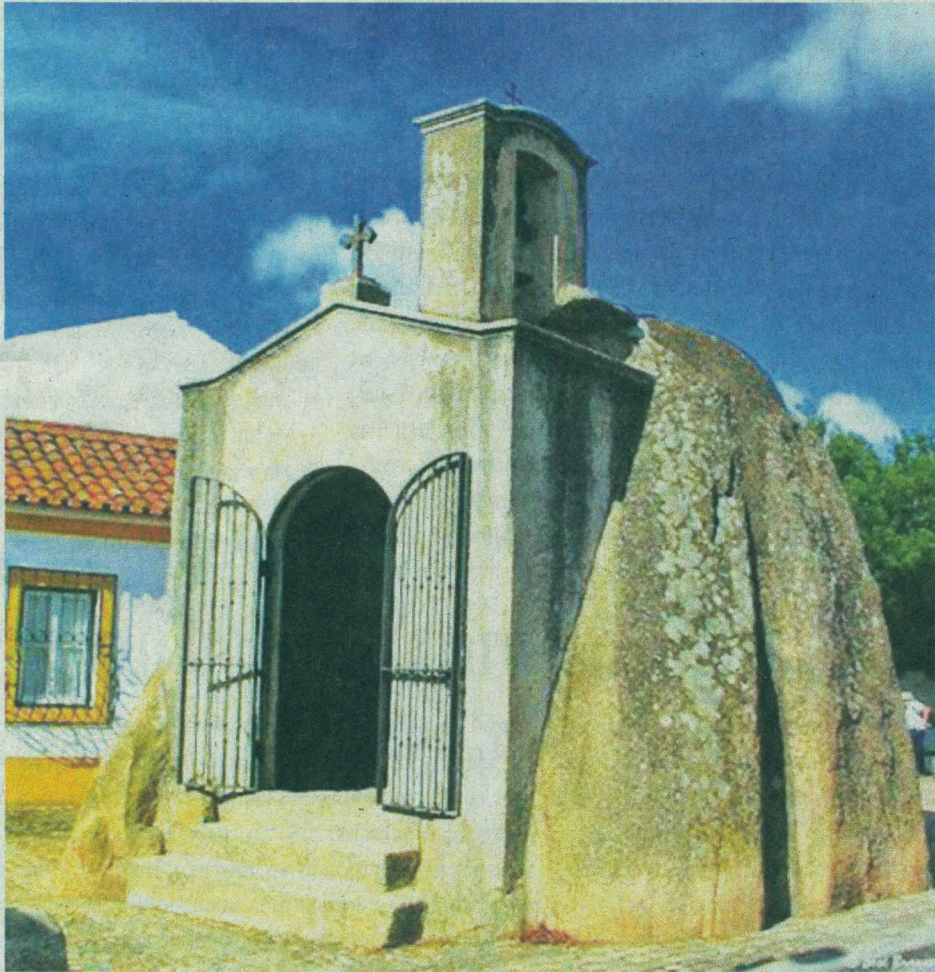
หิน) หรือหินตั้งที่แหล่งโบราณคดี

ฉิมวัน ในประเทศพม่า

รวมถึงพื้นที่ทางตอนเหนือของ

ไม่มีแหล่งโบราณคดีแห่งไหนพบ

เท่ากับที่เมืองอุททอง

(ซ้าย) หินตั้งประเภทที่จะพัฒนามาเป็นไบเซมา (menhir) ที่ แซงต์ อูเซ็ค (Saint-Uzec) ในแคว้น เบรตาญ ประเทศฝรั่งเศส ถูกผนวกให้เป็นวัดคริสต์ศาสนาด้วยการสลักภาพไม้กางเขน (ขวา) หินตั้งประเภทที่เป็นคูหา (dolmen) ที่เมืองปาเวีย ประเทศโปรตุเกส ถูกนำมาใช้เป็นโบสถ์ในคริสต์ศาสนา (ภาพจาก <https://www.tripadvisor.com>)

ผี เมืองอู่ทอง สุพรรณ ยในศาสนาพุทธ

ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 21 เมตร เจดีย์ด้านบนก่อขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2531 แสดงให้เห็นภาพทำนองเดียวใน
อยู่บนหินตั้งประเภทนี้ หินตั้งที่เขาไช้เต่า นับเป็นหินตั้งประเภทเนินหินที่คงสภาพสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่สำรวจพบ
ชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่งในโลกที่เมืองฮิปส์ทาวน์ (Heapstown) ในไอร์แลนด์

สุจิตต์ วงษ์เทศ

คลังอินเดีย

เสียหายความรู้ท้องถิ่นไทยและอุษาคเนย์

ไทยถูกล้อมกลาและครอบงำลงน้ำหนักด้านเดียว
ด้วยความรู้อินเดีย จนเป็นที่ลือเลือนตลกๆ ว่าออกอาการ
“คิดอะไรไม่ออก บอกอินเดีย”

ประวัติศาสตร์โบราณคดีไทย จึงเต็มไปด้วยทรรศนะ
แบบพราหมณ์แซ่ก๊อ กับพุทธที่อมะลือจากอินเดีย โดย
ไม่มีจีน และไม่มีผี แล้วแสดงโจ่งแจ้งว่ารังเกียจเจ๊กจีน
และเหยียดผี

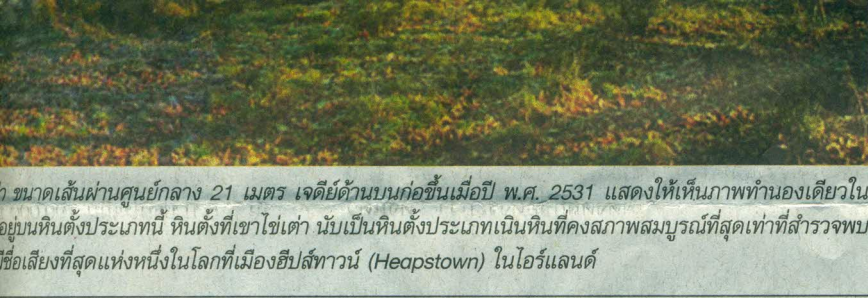
ศาสนาผีมีอยู่แล้วหลายพันปีในไทยและอุษาคเนย์
ก่อนพราหมณ์กับพุทธแผ่เข้ามาจากอินเดีย

[ผี เป็นศาสนาเหมือนพราหมณ์กับพุทธ เพราะเป็น
ระบบความเชื่ออย่างหนึ่งเหมือนกัน โดยมีพิธีกรรม
รองรับความเชื่อเหล่านั้น เช่น เลี้ยงผี, เลี้ยงขวัญ ฯลฯ
ความรู้นี้ผมเป็นศิษย์ครูพักลักจำจากวงเหล้านอกประเทศ
ของนักศึกษาามานุษยวิทยา เมื่อนานมาแล้ว]

แต่การศึกษาไทยรังเกียจเหยียดหยามศาสนาผี ดังนั้น
ประวัติศาสตร์โบราณคดีในไทยจึงไร้พลังตั้งคำถาม เลย
ขาดคำอธิบายเรื่องราวของผู้คนและชุมชนที่มีอารมณ
ความเชื่อ และความรู้นึกคิด ซึ่งสำคัญอย่างยิ่ง

เช่น ขวัญ ที่เกี่ยวข้องชีวิตคนตั้งแต่ก่อนเกิด จนหลัง
ตาย รวมถึงหินตั้ง ที่ภายหลังรับพุทธศาสนาแล้วถูกปรับ
เปลี่ยนเป็นเสมา

ผู้แสวงหาความรู้เหล่านี้ ควรอ่านเพิ่มเติมในหนังสือ
การตะ-สยาม? ผี พราหมณ์ พุทธ ของ คมกฤษ อยู่
เด็กเค่ง (สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2560) จะ
รู้แท้จริงว่าคลังอินเดีย เสียหายความรู้ท้องถิ่นไทยและ
อุษาคเนย์เรื่องศาสนาผี และชีวิตคนที่มีลี้ลับคม

ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 21 เมตร เจดีย์ด้านบนก่อขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2531 แสดงให้เห็นภาพทำนองเดียวใน
อยู่บนหินตั้งประเภทนี้ หินตั้งที่เขาไซเตา นับเป็นหินตั้งประเภทเนินหินที่คงสภาพสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่สำรวจพบ
ชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่งในโลกที่เมืองฮีสทาวน์ (Heapstown) ในไอร์แลนด์

เรียกหินเหล่านี้ว่า “batu
ด้วย

ของผู้คนในอุษาคเนย์ ทั้ง
ลิ่งปลุกสร้างก่อหิน สร้าง
กฤษที่ใช้เรียกกลุ่มลิ่งปลุก
กายบางอย่างที่รับรู้กันอย่าง

อง มีการสำรวจพบหินตั้ง
ที่จะพัฒนาไปเป็นโบเสมา
แต่มีลัคนคล้ายใบดาบ
ที่คล้ายเสาหลักบ้าน หรือ
ments) และ ศาสนสถาน
รมที่โรยด้วยหินขนาดเล็ก
ย้อยดงเขา โดยการนำแผ่น
จุดศูนย์กลางของเนิน แล้ว
นทั้งหมดถูกกรุไว้ด้วยกัน

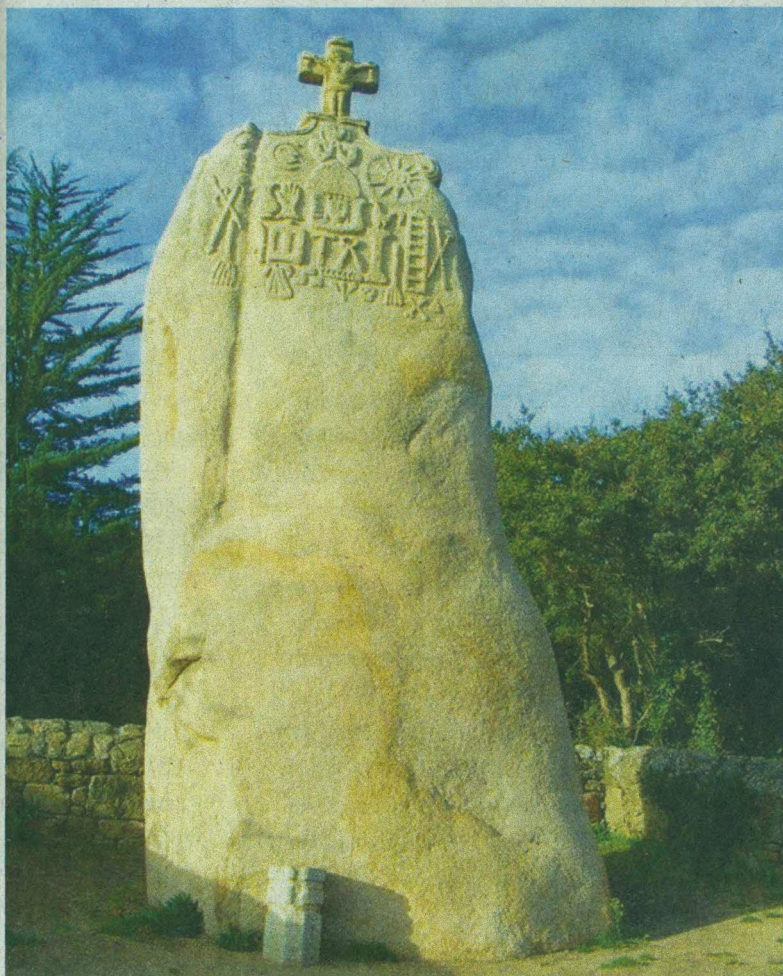
หินขนาดใหญ่ เหมือนเป็นขอบเขตของลานพิธีกรรม

แต่ลิ่งปลุกสร้างในวัฒนธรรมหินตั้ง ประเภทที่พบมากที่สุดในเมือง
อุทอง (38 แห่ง) คือ แบบที่นักโบราณคดีในสากลโลกเรียกกันว่า
“cairns” ซึ่งศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี นักโบราณคดีรุ่นบุกเบิกของประเทศ
เคยบัญญัติศัพท์เอาไว้ว่า “เนินหิน”

หินตั้งประเภทนี้สร้างขึ้นบนผังรูปทรงกลม กรูขอบนอกด้วยหินก่อ
สูงขึ้นไปในรูปทรงคล้ายผลส้มผ่าครึ่ง จำแนกย่อยได้เป็นสองรูปแบบ
คือ แบบที่มีแผ่นหินแบนรูปคล้ายวงกลม ปิดทับอยู่ที่ด้านบนยอดสุด
ของหินตั้ง กับแบบที่ไม่มีแผ่นหินดังกล่าว อนึ่ง หินตั้งประเภทที่ไม่มี
แผ่นหินแบนรูปคล้ายวงกลมปิดทับอยู่ อาจเป็นเพราะแผ่นหินดังกล่าว
ถูกทำลายไปเพราะการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุก็ได้

นอกจากที่เมืองอุทองแล้ว ยังมีการพบลิ่งปลุกสร้างประเภทที่ อ.ชิน
เรียกว่า เนินหิน ในแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในอุษาคเนย์อีกด้วย เช่น
แหล่งหินตั้งที่ม่อนนงแอ้ง อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง (ซึ่งบางท่านเรียกว่า วง
หิน) หรือหินตั้งที่แหล่งโบราณคดีเมียวธา (Myotha) ทางใต้ของแม่น้ำ
ฉวินวิน ในประเทศพม่า

รวมถึงพื้นที่ทางตอนเหนือของเกาะสุมาตราอีกหลายแหล่ง แต่
ไม่มีแหล่งโบราณคดีแห่งไหนพบหินตั้งประเภทนี้มาก และมีขนาดใหญ่
เท่ากับที่เมืองอุทอง

เทศฝรั่งเศส ถูกผนวกให้เป็นวัดคริสต์ศาสนาด้วยการสลักภาพไม้กางเขนลงไป (ภาพจาก<https://www.tripadvisor.com>)

เปลี่ยนเป็นเสมา

ผู้แสวงหาความรู้เหล่านี้ ควรอ่านเพิ่มเติมในหนังสือ
ภารตะ-สยาม? ศี พราหมณ์ พุทธ ของ คมกฤษ อยู่
เติงเค่ง (สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2560) จะ
รู้แท้จริงว่าคลังอินเดียน เสียหายความรู้ท้องถิ่นไทยและ
อุษาคเนย์เรื่องศาสนาผี และชีวิตคนที่มีสังคม

ทำไมจึงไม่ใช่เจดีย์?

กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งหนึ่งในจำนวนหินตั้งประเภทเนินหิน
โดยเลือกขุดที่หินตั้งแห่งหนึ่งบนเขาพุทองนาค ซึ่งกรมศิลปากรเรียก
ว่า โบราณสถานพุทองนาคหมายเลข 2 เมื่อช่วงระหว่างเดือนธันวาคม
พ.ศ.2555-มีนาคม พ.ศ.2556

ผลการขุดแต่งในครั้งนั้น ได้มีการค้นพบโบราณวัตถุเนื่องในพุทธ
ศาสนาไม่ว่าจะเป็น พระพุทธรูป พระพิมพ์ ที่บางองค์มีจารึกด้วยอักษร
แบบหลังปัลลวะ เขียนด้วยภาษามอญ ในช่วงราวหลัง พ.ศ.1300 จึง
กำหนดอายุโบราณสถานแห่งนี้ไว้ในวัฒนธรรมทวารวดี พร้อมกับ
ที่ได้สรุปว่า โบราณสถานแห่งนี้ (และย่อมหมายถึงแหล่งหินตั้ง
อื่นๆ ในอาณาบริเวณเมืองอุทอง) คือเจดีย์ในพุทธศาสนา ดังได้มี
การตกย้ำในบทความที่ชื่อ โบราณสถานพุทองนาค คือหินตั้ง จริง
หรือ? เขียนโดยคุณปริษา รุ่งแสงทอง ซึ่งตีพิมพ์อยู่ในนิตยสาร
ศิลปากร (พฤษภาคม-มิถุนายน 2560)

ผู้เขียนรู้สึกยินดีที่กรมศิลปากรเห็นความสำคัญของโบราณสถาน
เหล่านี้ และได้ทำการขุดแต่ง ตลอดจนตีพิมพ์เป็นบทความเผยแพร่
ออกมา เพราะครั้งหนึ่งกลุ่มโบราณสถานที่สำคัญเหล่านี้เคยถูกทอด
ทิ้ง และมีชาวอยู่บ่อยๆ ว่าอาจจะถูกระเบิดทิ้งไปพร้อมๆ กับการให้
สัมปทานระเบิดภูเขา เพื่อนำหินไปใช้ประโยชน์ การที่กรมศิลปากร
ได้ดำเนินการต่างๆ เหล่านี้ย่อมเป็นหลักประกันว่า รัฐไม่สามารถให้
สัมปทานระเบิดภูเขาที่อุทองได้อีกแล้ว เพราะภูเขาเหล่านี้ล้วนแต่มี
โบราณสถาน

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับการที่กรมศิลปากรสรุปว่า ลิ่ง
ปลุกสร้างในวัฒนธรรมหินตั้งเหล่านี้ คือเจดีย์ในพุทธศาสนา

เหตุผลง่าย ๆ ก็คือเราไม่เคยพบเจดีย์หน้าตาอย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็น
ในวัฒนธรรมแบบทวารวดี หรือวัฒนธรรมแห่งไหนๆ ในโลก

เมื่อพบลิ่งปลุกสร้างแบบนี้ ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมใดในโลก
ก็ตาม นักโบราณคดีก็มักจะเข้าใจตรงกันว่า นี่คือลิ่งปลุกสร้างที่
เรียกว่า “cairns” อย่างที่ อ.ชิน บัญญัติศัพท์เอาไว้ว่า “เนินหิน” ใน
วัฒนธรรมหินตั้ง

การพบวัตถุเนื่องในศาสนาพุทธจากการขุดค้นดินตั้งไม่ว่าประ
เภทใดๆ ก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า ตัวลิ่งปลุกสร้างนั้นจะสร้างขึ้น
ในพุทธศาสนาเสมอไป

กรณีศึกษาในยุโรปทำให้พบว่ามียุหลายครั้งที่ศาสนาใหม่จะ
ผนวกหินตั้งเหล่านี้เข้าไปด้วยกับศาสนาของตนเอง ซึ่งมักจะเป็น
ศาสนาคริสต์ ไม่ว่าจะเป็นการสลักรูปไม้กางเขนลงไปในหินตั้งเลย
เช่น หลายแห่งในแคว้นเบรตาญ (Brittany) ฝรั่งเศส

บางที่ก็สร้างครอบ หรือแต่งเติมศาสนสถานในวัฒนธรรมหิน
ตั้งเหล่านี้ แล้วใช้เป็นโบสถ์ของชาวคริสต์ เช่น โบสถ์ที่เมืองปาเวีย
(Pavia) อิตาลี เป็นต้น

ดังนั้นจึงไม่แปลกอะไรเลยสักนิด ถ้าโบราณสถานพุทองนาค
หมายเลข 2 ของกรมศิลปากร จะสร้างขึ้นในวัฒนธรรมหินตั้ง แล้ว
ค่อยถูกผนวกเข้าไปในศาสนาพุทธ เมื่อเข้าสู่ยุคของวัฒนธรรมทวาร
วดี เมื่อหลัง พ.ศ.1000

และอันที่จริงแล้วก็ไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรอีกเหมือนกัน ถ้าหิน
ตั้งบางแห่งจะถูกสร้างขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดี เพราะไม่จำเป็น
เลยว่าผู้คนในวัฒนธรรมทวารวดีนั้น จะนับถือเฉพาะศาสนาพุทธ
เพียงอย่างเดียว